

Széchenyi Ágnes

„...íme a költő, aki indul magasba és mélybe”

József Attila: Szépség koldusa [Szeged, Koroknay-nyomda, 1922 december]

„Nem emlékszem irodalmunkban senkire, ki első föllépése után oly rövid idő alatt a közfigyelmet magára vonta volna, mint Petőfi” – írta Eötvös József. Igazat állított. Petőfi 1842 tavaszán publikálta első versét, *A borozót*. Két és fél év múlva a Lipót-napi vásárra Pestre érkezők téli olvasmányának vihették magukkal Petrovics [Petőfi] Sándor 1844. november 10-én megjelent első, gyűjteményes kötetét, a *Versek 1842–1844*.¹ Petőfit is csodaifjúként tartotta meg az emlékezet, de volt aztán ennél korábbi indulás is, mégpedig a 17 és fél éves József Attiláé. 1922 decemberében jelent meg első kötete, a *Szépség koldusa* Szegeden.

József Attila halála után nem sokkal Móricz Zsigmond figyelt fel rá, hogy „a proletariátus is hozzáfogott nagy költőket szülni”. Ám hozzátette azt is, hogy az „[e]lőredobott harcosok elesnek”. Móricz egyben saját felemelkedésére is utalt, hangsúly nélkül is jelezve, hogy egy nemzedéken belül, rendezett családi háttérrel is igencsak problematikus a kiemelkedés, „[n]ekem az apám tette meg ezt az első lépést: el a földtől!, s be a kultúrtömeg kellős közepébe!”² Ára volt annak, hogy József Attila egyáltalán megláthassa ezt a „közepet”, a mama, az egyébként olvasó, azaz önkéntelenül is feltörekvő, sok versben szereplő mama traumatikus elvesztése. Mert addig félárvaság, betegség, tömegszállítás, sikertelen éjszakai sorbaállások a háború alatt, fa-, szén- és étellopás, az ennek következtében fellépő bűntudat élményeit élte és tapasztalta a gyerek, de mégis volt édesanyja, csonka családja. Bár amikor 1936-ban azt írja, hogy „Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz”, az állításnak csak az első felét vehetjük komolyan, azt is metaforikusan, mert tudjuk, nem gyöngéden adta föl a vacsorát a mama, hanem sokszor csak odalökte, azzal, hogy „itt van faljátok föl”.³ Apja pedig, tudjuk, elhagyta a családot.

1919-ben a költő nővére, József Jolán feleségül ment a zsidó származású Makai Ödönhöz. Jolán – ahogy Tverdota György fogalmaz – „kiválása”, hiszen gyerekként tanítónő vagy orvos akart lenni, s ezt a célt bár el nem érte, a többiekkel szemben önző módon mégis polgáriba járt, kiemelkedése csak egy előnyös házasság révén valósulhatott meg. Az új, a Makai-házassággal megteremtődött „család” is sok bonyodalommal járt, mert a proletár eredetet a Makai-rokonság nagyobb köre előtt tagadni kellett. Nemcsak Öcsödön írták át a „lencbe adott” József Attila természetes identitását, amikor új keresztnévet kapott nevelőszüleitől. Még Makai Ödön is mutató, franciának hangzó álnéven (Lippe Lucie) vette el feleségét, s annak húgát csak cselédként engedte be az életükbe, és a későbbi a költőt csak a cseléd öccseként. De mégiscsak eljutott a két ifjabb József-gyerek a IX. kerületből a VI. kerületbe, a proletárvilágból polgári környezetbe, ha annak csak cselédszobájába is. Az egész személyiségét átformáló, mégis ellentmondásos változás volt ez. Makai távol akarta tartani a kellemetlen fiút a családtól, ám mert Attila igen jól vizsgázott a polgári iskola negyedik osztályában, rászánta magát, hogy taníttatja. Így került József Attila Makóra, jó távolra, az alföldi hagymás-tanyaváros magyar királyi állami főgimnáziumába, ahol életében talán először talált a személyét és mutatkozó tehetségét is méltányoló, irányító felnőttekre.

¹ *Versek, 1842–1844*. Budán, 1844. * Tudott tény azonban, hogy Petőfit már 1839-től – azaz szintén igen korán, 16 éves korától fogva – foglalkoztatta versei kötetes vagy füzetes kiadása. Egybemásolt költeményeinek több füzetét ismerjük.

² A Petőfivel való összevetés is folytatható lenne, csak éppen ellentétes eredményre jutunk, ha lehántjuk a költő körül kialakult vadromantikát. Apjával való viszonya jó volt, és bár Petőfi nem volt huzamosan elsődleges közösségek (család, faluközösség, vallási közösség) tagja, mindenütt képes volt gyökeret verni. Az első kötet gondolatának felkarolója Vörösmarty Mihály volt, aki a József Attilát segítő Juhász Gyulánál jóval beljebb ált az irodalomban, mint a szegedi költő. Ld. Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor kötetei. In: Szegedy-Maszácz Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*, II, Budapest, Gondolat, 2007. 243–257.

³ József Attila: Átmentem a Párisiba... In: Horváth Iván–Tverdota György (szerk.): *„Miért fáj ma is” Az ismeretlen József Attila*. Budapest, Balassi – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 389.

Osztálytársai és az önképzőkör tagjai idegenkedtek tőle. Az első benyomások sokáig élnek az emberben. Költői hajlamát hamar felfedezték, akik az iskolában megismerték. A szegedi Juhász Gyula egyik ottlétekor elolvasta a verseit és mellé állt, s 1922 végén első kötete, a *Szépség koldusa* is megjelenhetett Szegeden. A szegedi egyetemre is bekerült, 1925-ben második kötetét (*Nem én kiáltok*) is kiadták Szegeden, ahonnan – mint ezt minden érettségiző is kötelezően, bár rosszul tudja – eltanácsolta az egyetem „fura ura”, Horger Antal.⁴ Azok a tapasztalatokat, sérelmeket és indulatokat, amiket József Attila a *Tiszta szívvel* című versébe transzponált, más társadalmi státuszban élő akkor nem nagyon érthette valójában.

A makói tartózkodás nem indult szerencsésen. József Attila szegénységi bizonyítvánnyal, azaz bélyeggel érkezett a város iskolájába, bőrrönd helyett vesszőkosárral, betegen, egyedül. Külsejéről, ellátottságáról leolvasható szociális körülményei bélyeget tettek rá, noha József Attila betartotta az otthonról kapott parancsot, hogy nem beszél eredetéről, családi történeteikről. Gimnáziumba járhatott ugyan, sőt, különbözeti vizsgával rögtön az V. osztályban folytathatta tanulmányait, de – kezdetben legalábbis – egyedül volt, sőt, röviden egyszerűen ellenségesnek mondható kortársi közegben. Tanáraival alakult ki megértő-pártfogoló kapcsolata, akik elfogadták a tanulónál mutatkozó erős költői késztetést. Néha étkezhetett a tanári asztalnál, és a fiatal „költő” nemcsak élt a lehetőséggel, de valósággal kezdeményezte is a tanórán kívüli érintkezést tanáraival.⁵ S az is sokatmondó, hogy ezek a kapcsolatok évekkel később is éltek, a szálak nem szakadtak el, amikor József Attila Szegedre költözött. Az utolsó ismert levél, ami erről tanúskodik, 1936-os keltezésű.⁶

A makói korszakot alaposan körül járta az irodalomtörténet, Szabolcsi Miklós monográfia tetralógiájának első kötete is már 200 oldalt szentelt a makói időszaknak.⁷ Nem célunk annak vizsgálata, hogy a fiatal József Attila első kötetének versei mennyire „csak” imitációk, s az sem, melyik költőelődtől mit tanult el. Az irodalomtörténészek között vita van arról, hogy a versírás „tanulása” folyamatában mennyi az eredetiség s mennyi mintakövetés, hogyan „nőtt bele” József Attila modern költészet magas kultúrájába. A legutolsó József Attila monográfia, Tverdota György *Gondoljatok meg, proletárok* című kötete a pesti-makói korszakot – hosszú bizonyítási sort követően – határozottan minősíti. „A *Szépség koldusa* kötet valóságos ruhatár, jelmezkeletlen volt. A valóságosan megélt és képzeletben kiépített világ között azonban folyamatos volt az érintkezés.”⁸ Inkább azt vizsgáljuk, mit jelentett a vesztes háború, a forradalom és diktatúra, a trianoni döntés utáni időszak egy város értelmisége számára, azt, milyen szellemi közegbe érkezett József Attila, amikor a „maros-menti Konstantinápoly”-ba, Makóra került, s kiemelünk néhány tematikusan érdekes verset.⁹

Senki, de senki nem tudta kivonni magát a trianoni trauma alól, ez közös trauma volt és a társadalom igen széles körét érintette.¹⁰ A makóiak közül Espersit János és Makai Ödön is Nagyszentmiklóson született, éppen hogy, alig tíz-tizenöt kilométerrel, de mégis új államhatárok mögé került fiatalok. Ez beszédtema volt, állandó fájdalom. József Attila is írt Trianon-verset, a – mondjuk ki nyugodtan – hamis, konvencionális, közhelyes *Nem! Nem! Soha!* című versét, 1922 első felében. A *Szépség koldusából* azonban – pedig a téma időszerűsége kétségszövegbevonhatatlan volt, jó versízlésre vallóan, kimaradt.¹¹ Az egyetemes és nemzeti kapcsolata azonban jelen van a fiatal József

⁴ Horger Antal csak azt mondta, hogy József Attila nem lehet tanár, egyébként tanulmányai befejezése ellen nem emelt kifogást.

⁵ Tverdota György: *Gondoljatok meg, proletárok I. Az ifjú József Attila*. Budapest, Osiris, 2021. 303. (Osiris irodalomtörténet)

⁶ Galam Ödön levele József Attilának, 1936. április 11. In: Tóth Ferenc: „Az otthonom pedig hát ott, Makón van” – József Attila makói évei. Makó, Makó Város Önkormányzata, 2005. 424.

⁷ Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése*. Budapest, Akadémiai, 1963. 205–408.

⁸ Uo. 366.

⁹ Az elnevezés József Attilától ered, 1926. augusztus 10-én Espersit Jánosnak írt levelében nevezi így Makót. In: Tóth Ferenc: „Az otthonom pedig hát ott, Makón van” – József Attila makói évei, 413.

¹⁰ Meglehetősen bő szöveggyűjteményt is tartalmaz a következő kötet: Száraz Miklós György–Tóth Zoltán (szerk.): *Jaj, hol a múltunk? A Trianon-jelenség*. Budapest, Helikon, 2005. Többek között a következő íróktól való szövegek olvashatók itt: Ady Endre, Karinthy Figyes, Krúdy Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Reményik Sándor, Móra Ferenc, Füst Milán, Kodály Zoltán, Füst Milán, Márai Sándor és több tétellel József Attila is.

¹¹ Túlzás azonban Szabolcsi Miklós megállapítása, hogy ez a vers, illetve a kötetben szereplő *Bús magyar éneke*, illetve a Kossuth-nótára „éneklendő” *Esik eső magyar földre* a „szomszédnépek ellen irányuló sovíniszta hang”-

Attilánál. „*Engem nem hívnak Párisok, Velencék, / Hol mint gyöngyöz életár, / Reám Hazám tarolt mezője vár – / Ó, csak tarolt ne volna! én is mennék!*” – írja a *Szerelmes keserű hazafiság* című versében. A négy sor meglehetősen ambivalenciáról árulkodik. Nem hívják – de menne. *Életár* áll szemben *tarolt mező*vel. De mi az odajutás, az utazás akadálya? A versbeszélő szerint a tarolt mező. Ennek értelme nem feltétlenül világos, a tarolt ige jelentését nem fejt ki a vers, értelmezése – az ige jelentésében benne van az egyszerűség, az alkalmiság, azaz a közelmúlt történelmi kataklizmája is lehetne –, de lehet ez az „időtlenebb” magyar ugar fordulat megfelelője is. (A megkésett fejlődésről még nincs, nem lehet komoly tudása a gimnazistának.¹²) A háború viszont saját közvetlen-közvetett fővárosi élménye volt, akadozott a tanítás, a tanév későbbben kezdődött és korábban végződött, az iskolát olykor kiürítette a katonaság. Akadozott az ellátás is, sokszor állt fölöslegesen sorba az éppen csak tíz év körüli gyerek éjszakákon át élelmiszerért. A verszárás is fordít egyet a címben szereplő ’szerelmes’ jelzőn. A vers finom átmenettel kilép a „hazafias” regiszterből és a szó első értelmében használja a vers megszólalója a szerelem szót. „*Jaj, Sorsunk elvesztette bús lelencét! / És szívem sincs, odaadtam régen már / Egy szőke lánynak e fakult szelencét.*” A vers lényegét a középső rész, a „tarolt mező”, az „aszott [...] tépdessett határ” leírása adja. A falusi élmények jönnek itt elő, korábbiak és egyidejűek, a Makón és környékén szerzettek.

Az Osvát Ernőnek ajánlott *Kukoricaföld* első versszakán is átsüt a versíró saját élménye. „*A kukoricaföldön ülök, várok, / Tán arra, hogy a varjú mikor károg / És mikor kell zengő cinnel tovaüzni.*” A vers története is ismert. A két tanév közötti „nyaralás” József Attila számára azt jelentette, hogy két hónapra elszegődött egy négyholdas földre – Kiszomborba – kukoricacsősznek. Egy bádognakant ütött, ha jöttek a termést veszélyeztető madarak. Ezen ütötte ki versei ritmusát is. Az, hogy a verset Osvátnak, a *Nyugat* szerkesztőjének ajánlotta, talán üzenetnek szánta. Hallhatott róla, hogy a tehetségek felfedezésében Osváté a meghatározó szerep. Felszólító erejű óhajítás volt az ajánlás, arról a vágyról tudósít, hogy vegyék őt észre ott fenn mint költőt. Ekkor már *Nyugat*-olvasó, levelekben kéri, küldje neki a családját a folyóiratot. A tárgyyszerűen pontos, leíró verskezdés után a zárlat megint átfordul a szerelemváráshoz. „*A Nap lement. És én még várok, várok. / Terád várok. Nem jössz? És sírdogálok: / Szívemre a bánat halk csöppekben csurog.*” A ’bánat’ visszatérő szava, érzelme József Attila versvilágának. Erősen jellemzi a személyiséget.¹³ (*A bánat* címmel van egy külön vers is a *Szépség koldusában*.)

Hasonló természeti versnek indul *A jámbor tehén*. Három szakaszon át pontos megfigyelésekből építkező leíró képet kapunk a hazatérő csordáról. Jellemző, erős szavak például a versben a ’bögyölyhad’, a ’dús duzzadt tőgy’, a beteg ’ködös’ szem. Az egyik kapunál kiválik a tömegből az ’egyetlenke’ tehén. Azaz nem egy emberé a csorda, a falu kisembereinek talán egy-egy állatából áll össze az állatsereg. Az utolsó versszak előtti sorban vált a vers: „*S tejét nyugodtan adja el, szegény. // Lustán csámcsog jó-régi jászla mellett – / Öreg, jámbor bolond, de jó tehén; / Tavaly is, most is drága borjat ellett.*” Ezek a sorok már a társadalom gazdasági folyamataira való rálátást mutatják. Mintha egy gazdaszociológus megfigyeléseit olvasnánk. Nem azt írja csak, hogy tejet ad a jószág, hanem azt, hogy ’eladja’ a tejét. A ’jó-régi’ jelzős kapcsolat is felfogható, érthető úgy, hogy ’bár régi, de jó’, de úgy is, jó még, ’megteszi, de régi, mert nem telik jobbra’. S végül a záró sor ’borja’ jelzője, a drága is kettős jelentéssel bír: az anya és szülőtje gyengéd kapcsolatára is utalhat, de jelentheti – s inkább efelé hajlunk –, hogy az anyaállat ’eladható értéket’ termel, s ezért érdemli ki a ’jó tehén’ jelzős szerkezetet. Tudjuk, hogy nem olvasott ekkor még ilyen munkákat, de ez az idézet mégis utat mutat számunkra. Nem véletlen, hogy később Marx és követői olvasója lett, hogy érdeklődött a társadalmat mozgató erők iránt.

A minden bizonnyal városi szociális tapasztalatot hozza a *Koldus* című vers. „*Örökre látlak szépség-verte szemmel / – Ó bús szemem, ki szépeket szeretsz!*” – intonál József Attila. Az a József Attila, aki ’szépet’ aligha sokat látott. Mit jelent tehát a ’szépség-verte’ szerkezet? A vágyat, a lelki

ot képviselné. Ezt az értelmezést felül kell bírálni és a korba visszahelyezve értelmezni. Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója*, 379.

¹² Egy jegyzetet fontosnak tartom ideilleszteni, hogy város szülötte a József Attilánál öt évvel fiatalabb Erdei Ferenc is, akit politikai szerepe miatt jogos szigorúan vizsgálni, de minden vétké mellett komoly közigazgatási és agrárfejlesztési koncepciók kötődnek hozzá.

¹³ Egy évvel korábbi, kötetbe fel nem vett verse József Attilának a *Sóhaj*. Ebben szerepel a „csorg a könnyem” sor. Ez még köznapi, köznyelvi fordulat, különösséget az ad neki, hogy az igéből kiejti az egyik magánhangzót.

igény erejét, méghozzá kétszer is megerősítve. A versben első személyben megszólaló 'hű szeme', tekintete összekapcsolódik, mintegy hozzátapad a koldus tekintetével. „... bárhová mehatsz, / Mindig találkozol bolond szememmel”, mondja. De ez nem fenyegetés, hanem a lelkiismeret megszólalása. A koldus „kapzsi”, mert „Szegényház óvná olcsó irgalomtól, / Mégis kiál[l] az utra s újra koldul.” Az 'irgalom' segíteni akaró részvét. Bibliai értelemben Isten vonatkozásában az ő fáradhatatlan, segítő szeretetét, az ember oldaláról a szájalmat, a könyörületet jelenti, amely az ószövetségi viszonyból ill. a Jézus Krisztus váltságművében megtapasztalt szeretetből következik. De a tekintetek összekapcsolódásán túl nincs más segítség. Felfigyel egy szegénység-helyzetre, egy kiszolgáltatott pozícióra, de megoldást nem talál. (Őt magát is beleérthetjük, beleírhatjuk a koldus alakjába. A kolduló gyerek is láthatott ilyen, rávonatkozó, együttérző tekintetet.) Fontosnak tartja azonban versbe emelni, megörökíteni és legalább érzelmi viszonyt kialakítani a koldushoz. A koldushoz, aki – húzzuk alá még egyszer, hogy léteényeit tekintve – nem áll messze a fiatal József Attilától. Mindezek a versek együtt a később „szegényember-versek” sorozata felé mutatnak.¹⁴ Folytatólagos, újra fölbukkanó a kötetben az 1922-es nyár objektív leíró hangneme, az aratás-versek, főleg az *Éhség* utódja, *A füst*. Városi vers ez is, mert a gyárat idézi meg, a „keménydereku gyárbörtön dús füst”-jét. A 'könny' és a 'bánat' szavakat is szerepelteti a versben József Attila. A keményen induló versen belül van egy fordulópon, azaz nem is fordulópon, mert már az első versszak egy hangsúlyos szava, a 'szikra' – „szemében százszámra szikra tündököl / S haját borítja sóhajok ezüstje” –, de itt a tündököl szó visszatartja az olvasót attól, hogy fenyegetőnek érezze a „százszámra” jelen lévő tűz-kezdeményt. A füst metafora, emberi tulajdonságokkal is, fontos az 'is' fel van ruházva, de aztán visszafordul az azonosítás, elgyengül, ismét a füstől van szó, amikor ez következik: [a füst] „kilop a szívből könnyet, bánatot, / De ha akarná, csipne, marna, ölne.” Ez a fokozás már fenyegető, társadalmi vonatkozást is tulajdoníthatunk a kijelentésnek, de mégis inkább megmarad a vers a füst leírásánál, hogy aztán a verszárlatban megint metaforikus – azaz az emberre értett – többlettel térjen vissza. „Sötéten, büszkén, lázadó imával / Jó bátorsággal egyre följobb szárnyal, / A[z] Istenhez; valahol.” Gyanakvással szól az Istenről, Isten létéről. Nem mondja, hogy nincs, de erőlteti a hitet a 'valahol' zárlattal, utolsónak leírt szóval. Nem forradalmi vers, nem munkásmozgalmi vers, de nyitva hagyja az utat ebbe az irányba. A proletár-lét tapasztalata, de még nem tudatosan annyira, amennyire majd verstípust képez, s onnan végül ismét „visszalépve” majd magasabb, egyetemes szinten fogalmazza majd meg. (A folyamatot ebben a tanulmányban nem követhetjük.) A *Szépség koldusa* következő verse ennél konkrétabb: ez pedig a kötetben feltűnő hangot képviselő *Fiatal életek indulója*.¹⁵

Ez már lázadó vers, aktivitásra, cselekvésre hív fel. Összekapcsolódik benne a személyes és az általános. Radikálisan eltér az eddig említett, szociális témát is jelző versektől. Expresszionista vers, kiugrik a szöveggörnyezetből. Világos minden sora, hiányoznak belőle a metaforák. A vers mindenfajta cenzúrán átszűszott: a kötet megjelenése előtt, 1922. november 5-én megjelent már a Keck József szerkesztette *Lírai antológiában*. Ekkor még nyugodtan megfoghatta, visszatarthatta volna a politikai cenzúra ezt a verset, nagyon közül vagyunk a dicstelen forradalmi tragédiához. Annál is érdekesebb ez, mert tanárai több ízben gyakoroltak ízléskonzervativizmusuk miatt cenzúrát a készülő kötetrel kapcsolatban. (Közismert, hogy Tettamanti Béla volt a József Attilát legkevésbé nagyra tartó tanár, aki pedig egykoron látogatta a nevezetes Négyesy-szemináriumot is.)¹⁶

A *Szépség koldusa* szerkesztésén, a versek sorrendjéről lehetne vitatkozni, de – post festa, és most az eredeti értelemben: 'ünnep után' használjuk a fordulatot, a kötet megjelenésének ünnepe után – nem volna érdemes. Minden bizonnyal József Attila hozta meg a döntést, bár erre nézvést nincs döntő bizonyítékunk. Némely esetben két vers kerül egy oldalra, ezt külső kényszer, a helyiel való gazdálkodás hozta magával. Tverdota György monográfiája sem foglalkozik a szerkesztéssel, de

¹⁴ Tverdota György: Gondoljátok meg, proletárok, 707–722. Ebben a fejezetben Tverdota György felsorolja, hány formában jelenik meg a 'szegény' a József Attila versekben. A proletár, a koldus, a munkás, a paraszt és az általánosító szinonima, a 'szegényember'. Az első kötetben szereplő *Koldus* egy verstípus egyik első alakváltozata.

¹⁵ A Kádár-korban felnőtté lettek talán hamarabb ismertük a megzenésített verziót, mint magát a verset. A munkáskórusokat irányító Vándor Sándor (1901–1945) 1939-ben írt belőle lelkesítő indulót.

¹⁶ Gyönyörű Tettamanti Béla késői (1957) önkritikus vallomása: „És itt meg kell mondanom, hogy József Attila korán felmerült tehetségének akkori, makói és szegedi támogatóival és pártfogóival szemben [...]nem ismertem fel benne a jövő költőt; akkori verseivel szemben pedig a legtöbbször súlyos kritikát gyakoroltam... Ady epigonnak bélyegeztem.” Idézi: Tóth Ferenc: „Az otthonom pedig hát ott, Makón van”, 90.

felhívja a figyelmet „az ihlet heterogenitására”.¹⁷ Mondhatnánk gazdag témakincset, műfaji sokszínűséget is. Ugyanúgy nincs értelme a szecessziós keretet bírálni, ez a kor standardja volt, számos ilyen kötetet ismerünk, függetlenül attól, hogy a keret harmonizál, vagy sem, a tartalommal. Van azonban még egy fontos tartalmi kérdés. Egy verstípust, tematikát kell említenünk, mint ami hangsúllyal szerepel a kötetben, mégpedig az istenes-vers. Mert az életműben eltűnő, de nagyon erősen visszatérő gesztus az Istenhez fordulás, a legkülönbözőbb modalitásokban.¹⁸

A *Szépség koldusa* kötet egyik legmegindítóbb verse a *Csendes estéli zsoltár*.¹⁹ A zsoltár, mint tudjuk, egyfajta verses imádság, himnusz. Eredetileg az Ószövetségben található 150 vallásos ének gyűjteménye. Pontos meghatározása: zenei kísérettel előadott dal, Isten dicsőítése hangszerekkel, amely az ő jelenlétébe való bejutást eredményezi.²⁰ Ez a Katolikus lexikonban is megtalálható definíció részben nagyon is illik erre az 1922 nyarán született József Attila versre. A vers megszólítja az urat, mintegy elnézést kér a megszólítás hangneméért, és már a harmadik sorban visszavonja a reményét, hogy odafordulása eredményes lesz. Mintegy felmenti az urat, akihez túl sokan és sokszor fordulunk „zajos és örökös könyörgésekkel”-kel, alázkodásokkal és kérésekkel. Ez az intonáció: „Ó, Uram, nem bírom rímbe kovácsolni dicsőiségedet / Egyszerű ajakkal mondom zsoltáromat. / De, ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.” S egy másik formában is megerősíti a megértő, lehetséges elutasítást: „De ne figyelmezz szavamra, ha nem teszik Neked.” Világmagyarázatokat keres a fiatal megszólaló, méghozzá a legkülönbözőbb kérdéseket illeszti egymás után. Prózában idézzük: miért és kinek zöldel a fű, szeretek, de nem tudom, kit fogok majd megszókolni, miért fúj a szél, ha szomorú vagyok. Csodálja, de nem érti a teremtés titkait, „de nem értelek” – vallja meg. S abban sem hisz, hogy ezekre a kérdésekre a megszólított fog válaszolni. A könyörgés, az odafordulás célja nagyon is egyértelműen önmaga megtalálása, de úgy, hogy egy pillanatig sem vonja kétségbe a teremtő létezését: „Egyszerű rabszolgád vagyok, akit odaajándékozhat az Pokolnak is. / Határtalan a birodalmad és hatalmas vagy meg erős, meg örök. / Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem. // De ha akarod, ne hallgasd meg szavam.” Önismeretre való képességet kér a megszólaló, önmagát keresi, de szinte vállat is von, hogy meglesz nélküle is. S mint tudjuk, az önmaga megtalálásáért nagy erővel és nagy áldozatokat hozva is eredményesen küzdött. Van a versben némi ironia, rápartit lenézése az imádkozók világának, amikor az egyik sorban így fogalmaz: „Csak egyszerűen, primitíven szeretném most Neked / elmondani, hogy én is vagyok.” Észre akarja vettetni magát, akit eddig csak Makón vettek észre, mint önmagát kifejező, kifejezni akaró, a világtól személyiségként leválasztani akaró lényt. Nagy változáson megy át ez az itt még a költő és az Isten közötti kommunikációs viszony. Egyik 1937-es töredékében – *Az Isten itt állt a hátam mögött...* – teljesen leszámol azzal, hogy az Isten menedék lehetne számára: „Ugy segített, hogy nem segíthetett. / Lehetett láng, de nem lehetett hamva. / Ahány igazság, annyi szeretet. / Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.” Ez már az utolsó versekre jellemző lemondó gesztus, a végzetbe való belenyugvás

¹⁷ Tverdota György: *Gondoljátok meg, proletárok*, 451.

¹⁸ Csak utalhatunk pl. a *Lopók között szegényember* (1924) erősen ironikus, gunyoros „A Jóisten megsegél” fordulatára, a *Most a teremtés kezdetén vagyunk* (1924) „optimizmusára, hogy a jövő ember alakja Istenhez hasonlób” legyen. A *Fiatal életek indulójában* – „Apáink mindig robotoltak [...] Az isten se törődött velünk” – kisbetűvel írja az istent. (Kérdés persze, kell-e jelentést tulajdonítani az írásmódnak, mert kötetben számtalan hiba van. A nyomdai betűtípus és a nyomás nem alkalmas a hosszú és a rövid magánhangzók megkülönböztetésére sem, amennyiben a facsimile kiadást használjuk.) Az Isten megnyugtató jelenlétére is van példa, lásd pl. az *Isten* (Hogyha golyóznak a gyereke kezdetű-változat, 1925), vagy az apa-képet sugalló *Istenem* (1925 és 1934) című versekben. A *Nem emel föl* (1937) mind az öt strófája közvetlenül Istent szólítja meg, hozzá fordul nagy szükségében. „Fogadj fiadnak, Istenem” – fohászkodik hozzá; a vers értelmezői nem alaptalanul látták ebben az Apa-hiány kifejeződését. Az utolsó sor pedig arra utal: önkéntes áldozatra készül, amit – talán – Isten igazságtevése még elháríthat: „Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám.”

¹⁹ Szabolcsi Miklós monográfiája mindössze annyit jegyez meg a versről, hogy az „Füst Milán versnek is beillene”. Ez felületes megállapítás, mert visszhangzik benne Babits Mihály *Esti kérdése* is. Szabolcsi Miklós: *Fiatal életek indulója*, 303. (A címét sem idézi pontosan, *Csendes...* szerepel a fél mondatnyi leírásában.)

²⁰ A ’zsoltár’ többször is előfordul jelentős alkotóknál a 20. század első felében. Móricz Zsoltárok könyve címmel közöl versciklust a *Nyugat* 1910/10. számában. Később az *Árvácska* műfaját is zsoltárnak nevezi. (Fontos elemzést írt erről Balassa Péter: Miért a zsoltár? – Az Árvácska újraolvasásához. In Fenyő D. György (szerk.): *A kifosztott Móricz?* Budapest, Krónika Nova, 2001, 32–43. A *Nyugat* 1918/15. számában jelent meg Babits Mihály háborúellenes verse, a *Zsoltár gyermekhangra* című verse.

panasztalan retorikája, s ha összeolvassuk a két verset, József Attila mintegy visszavonja benne a *Csendes estéli zsoltár* reményét.

Ha visszatérünk 1922 őszéhez és decemberébe, végül is egyértelmű megállapítást tehetünk: Makó a *sikert* jelentette, a nyilvánosságba kilépést. A nyomtatásban megjelenő kötethez fogható érzést először itt tapasztalta meg József Attila. A boldogság fokát lemérhetjük az átadott, szétküldött kötetekbe írott dedikációkon. Kudarcokkal is teli volt a gimnáziumi korszak. A fővárosi lapok (többek között a *Magyar Írás*, az *Uj Idők*) elutasították vagy még csak nem is válaszoltak küldeményeire. Kudarc érte egy iskolai lap elindításában is. Saitos Gyula, a *Makói Friss Ujság* szerkesztője pusztán azért nem közölte, mert megtudta, hogy a beküldött és neki is tetsző verset egy gimnazista írta. József Attila – gyakorlati foglalkozásként a könyvkötészetet választva – próbált összeszövetkezni a nyomdászokkal egy illegálisan megjelentetni akart füzetes kötete érdekében. Az ötven-hatvan példányban el is készült nyomdaterméket az éjszaka a nyomdába érkező tulajdonos haladéktalanul, de titokban tartva az ügyet, megsemmisítette. A nyilvánosság előtt való megjelenést az elutasítás és a rokonszenv dinamikája mozgatta.²¹ Ha József Attila fővárosi előtörténetére gondolunk és a makói küzdelmeire, ehhez mérten még nagyobb a siker érzete és hőfoka. És ez nem jöhetett volna létre a makói pártfogók nélkül. Juhász Gyula előszavának egyik patetikus mondata példa a borzongatóan pontos intuícióra: „Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul magasba és mélybe: József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki!” Magasba és mélybe: így volt. S benne van a mondatban a legfontosabb, amire József Attilának szüksége volt: a szeretet.

²¹ Tverdota György: *Gondoljátok meg, proletárok*, 324–328.